

Ahmed Güner Sayar

∞ ∞

OSMANLI İKTİSAT
DÜŞÜNÇESİNİN
ÇAĞDAŞLAŞMASI

(Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e)

ÖTÜKEN

Sabri Ülgener'in
aziz hatırasına

İÇİNDEKİLER

Birinci Baskıya Önsöz / 9

İkinci Baskıya Önsöz / 11

Üçüncü Baskıya Önsöz / 13

Giriş / 15

BÖLÜM 1

İktisadi Düşüncenin Yayılma Teorisi / 25

BÖLÜM 2

Osmanlı Kadim İktisat Düşüncesinde
Normatif Dengeler / 61

BÖLÜM 3

Eski ile Yeni Arasında Osmanlı İktisat Düşüncesi

BÖLÜM 4

Tanzimat Sonrası Osmanlı Türkiyesinde Modern
İktisat Düşüncesi; İlk Atılımlar ve Temsilcileri / 225

BÖLÜM 5

Modern İktisat Düşüncesi:
Laissez-Faire ve Korumacılık / 275

SONUÇ / 391

BİBLİYOGRAFYA / 396

KISALTMALAR / 423

İSİM İNDEKSİ / 425

Birinci Baskıya Önsöz

YILLAR ÖNCE, 1971'de, Batı iktisat dünyası coşkuyla Marjinalizm'in doğuşunun 100. yılını kutlarken bir gurup iktisatçı 1871'de bir ihtilâlin olup olmadığını tartışıyor, bir başka iktisatçı gurubu da Marjinalist fikirlerin İtalya'ya, Japonya'ya ve kıta Amerika'sına yayılışını inceliyordu. Kendi payıma ben de, bu fikirlerin Türkiye'ye, bizim düşünce iklimimize akışını merak ettim. Ancak işin daha başlangıcında, üzerinde bulunduğum çalışma alanı tam bir çöl kuraklığı içinde olduğumu göstermişti. Bu defa, ilgi alanının sınırlarını genişletmek ihtiyacını duydum. Buna göre, Klasik iktisat düşüncesinin ülkemizde bulunduğu kabulü araştıracaktım. Doğrusu bu odak değişikliği çehresine bir parça renk verdiyse de bana akademik bir tatmin sağlamadı. Gerek Marjinalizm'in ve gerekse, geriye doğru çekilerekten Klasisizm'in yayılışının araştırılması, aslında, meselenin dip köklerinin yayılma teorisinin çok dışına saldırdığını ve orada düğümlendiğini göstermişti. Düğümün açılması pozitif tarihçi kimliğinden çok spekülasyonla yoğrulmayı gerektirecekti. Bu ise bugün de öyle ya, pek benim harcam değildi. Fakat bu konuda dişe dokunur bir inceleme, işin özü gereği, Osmanlı insanının dimağına nüfûz edebilmeyi emrediyordu. Eksik ve kusurlu da olsa böylesi bir cesaretin ihtiyarı beni Osmanlıyı Osmanlı ile bilen, kitaplarda yazılı olmayan şeylere de hakkıyla sahip ve Osmanlı gerçeğini araştıran son kuşak Osmanlılarla karşı karşıya getirdi* Onlarla can-sohbetlerde bulundum. Sabri Ülgener hocam ile iktisat teorisinin evrim trendi esas olmak üzere buradan önce siyasalara geçer sonra komşu ve yakın ilgi alanlarında akademik yolculuklar yapardık. Ülgener, Osmanlı gerçeğini yakalamış bir bilgin, bir insan-ı kâmil idi. Her muhitten onu kuşatabiliyordu. Sözelimi Fuzuli'den bir beyit okur, bunun Marx'ın düşüncesinde sayfalara teka-

* Bu hususta yıllar önce 'Son Osmanlılar' [*"Bozok Gazetesi"*, (Yozgat), 24--25/VIII/1967] başlıklı yazımda son devir Osmanlıyı yaşayıp Cumhuriyet'e geçen kuşağı tahlil etmiştim.

bül ettiğini anlatırdı. Bu arada gene bir yol bulur, Osmanlı sosyal tarihine, tarih-katlara geçer sohbetimizi orada koyulaştırırdık. Diğer taraftan Ahmed Süheyl Ünver dede-dostumdu. Uzun yıllara açılan sohbetlerinin tiryakisi olmuştum. Süheyl hocanın sohbetlerinde belli ve sabit bir hareket alanı yoktu. Bilakis, konuların dağınıklığı içersinde her nokta kendi içinde bir hareket merkezi idi. Tahsisî bir noktadan hareketle her yere çıkılır ve her yerden tekrar o tahsisî noktaya dönülürdü. Ben kendi idrakime göre Ünver'in sohbetlerinin dağınıklığını birleştirme-ye çalıştım. Osmanlı insanının davranışsal çerçevesini anlamak kadar o çerçevenin ileriye açık şimdiki izlerini Türk insanında yakalayabilmek için sohbetlerinden öğrendiğim şu düsturla imkân dahiline giriyordu: “Olan olmuş, olacak da olmuştur. Olacak birşey yoktur.” Şubat 1986'da vefatıyla, bana göre, artık Osmanlılık da hayatiyetini noktalamış oldu.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu temel tezlerden biri Osmanlı insanının neden modern iktisat standartlarını üretmediğine cevaplar aramasıdır. Eğer bu yönde tutarlı ipuçları ortaya konulabilmişse Türkiye'de iktisadî düşüncenin evriminin araştırılmasında işin zor ve zahmetli yanı kuşatılmış demektir. Hiç şüphesiz bu çizgide karşılaştığım güçlükleri göğüslemede yardımlarını gördüğüm üstadlarım Sabri Ülgener ve Süheyl Ünver'i minnet ve rahmet duyguları ile anmam gerekiyor. Osmanlı münevverinin modern iktisat düşüncesini benimserken eskiye ilişkin bir dizi unsuru yeni model içersine yedirmesi kadar ideoloji buhranına da düştüğü görülüyor. Fakat herhalükârda, Klasik iktisat düşüncesinin pozitif-normatif dünyalarının ayrılamamış oluşu süregiden fikrî çarpıklıklara kaynaklık etti. Bunun hikâyesini Tanzimat sonrası gelişmeleri incelerken göreceğiz.

Kitabın bu şekli kazanmasında, basımından kapağına kadar, kadîm dostum İbrahim Derbeder her aşamayı büyük bir razılıkla üstlendi ve mutlu da oldu. Kitabın matbaa tashihlerine ve indeksin hazırlanmasına mesai arkadaşım A. Dinç Alada'nın emeği geçti. Guryay matbaası personeli de titiz bir basımı gerçekleştirdiler. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, Teşvikiye
Ağustos, 1986

İkinci Baskıya Önsöz

OSMANLI iktisat düşüncesi klasik dönem itibariyle '*ilm-i tedbir-i menzil*' ile '*ilm-i tedbir-i devlet*' anlayışından ibaretti. Türk ahlakçıları insanın iktisadî davranışını fayda ve kâr-zarar açısından değerlendirebilecekleri bir araştırma alanını akılcı bireye götüremediklerinden '*ilm-i tedbir-i menzil*'i mikroanalize bağliıyacak köprüleri kuramadılar. Medresenin akılcı olmayışı bir yana, diğer tarafta devletin ekonomiyi güderken hukukî bir muhit tarafından tesbit edilen makro esaslar da 'birey'in iktisadî faaliyet alanını sınırlamış, dahası, zihniyet dünyası onu akla ve akılcılığa itibar etmiyen bir zühd küresine hapsedmişti. Bu mânâda Tanzimat, ülkemiz iktisat düşüncesinde bireyselleşmeye geçişte bir milâd, bir Rönesans'tır. Bu tarihten sonraki olaylar zinciri, hiç olmadı, ekonomik düzlemde ve düşüncede birey-devlet yakınlaşmasında önemli bir transformasyon için bir alt-yapı hazırlamıştı. Dolayısıyla, Tanzimat'ın ilanından Sultan II. Abdülhamid'e kadar geçen kırk yıl, bu anlamda, iktisadî fikirler tarihimiz için önemli bir aşamadır. İktisadî sistem, bu zaman dilimi içersinde, çarkı çevirecek insanını bekleye dursun, ekonominin kimin tarafından güdüleceği tartışması laissez-faire ile iktisadî-hürriyetçilik kutuplaşmasını da başlattı. Cumhuriyet'in şuurlu devletçilik ideolojisine gidecek yolun bu tartışmalarla önünün çok önceden aydınlandığını ifade edebiliriz.

Bu kitapta, esas olarak, biri diğerinin içine geçmiş iki aşama söz konusudur. İlk aşamada, klasik dönemden Tanzimat'a '*ilm-i tedbir-i devlet*'le ayakta tutulmaya çalışılan ekonomik esaslarla Osmanlı-Türk insanının zihniyet dünyası ile bunların karşılıklı etkileşimi incelenmiştir. İkinci aşamada, ise Tanzimat ertesinde kristalleşmeye başlayan bireyin Batı'da üretilen iktisat düşüncesi ile bunların temsilcileriyle kurduğu bağlar araştırılmıştır.

“Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması”nın bıraktığı tesiri bir yazarmız, karamsar bir ifade ile şöyle dile getirmişti: “Türkiye aydınının çorak topraklarında hemen ciddi yankı bulmadan... sessizliğe gömüldü”*

Aradan geçen bunca yıldan sonra kitapçı raflarını terkeden bu çalışmamızın ikinci baskıya kavuşması bazı tashihlerin ve ilavelerin yapılmasına imkân verdi. Dolayısıyla, bu baskıyı özenle gerçekleştiren Ötügen Yayınevi yöneticilerine, ve Nurhan Alpay'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca bu çalışmanın Ötügen yayınları arasında çıkması için Ahmed İyioğlu'nun hasbî gayretlerinden doğan borcumun ifâsı ise kalbîdir.

İstanbul, Selimiye
29, Ocak, 2000

* E. Cihangir, ‘Çağdaş Kapitalizmin Zihniyet Dünyası ve Hocalara Saygı’, *“Türk Diplomatik”*, Sayı 39, (1998), sf. 13. Herhangi bir ses çıkarmadan bir çok aydının eserleriyle nisyan bulutları arasına gömülmesi, bu ülkede bir kaderdir. Halbuki, sadece bir kaç örnekle yetinsek; “Batılılaşma tarihimiz incelenirken, üzerinde pek durulmayan iktisadi yenileşmeyi derinliğine öğrenebilmek açısından Sayar’ın kitabı çok büyük bir önem taşımaktadır” [(?), ‘Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması’, *“Tercüman”*, (14. XI. 1986)]. “Osmanlı gerçeğine ilişkin yararlı ve özgün kaynak niteliğinde” [(?), ‘Osmanlı İktisat Düşüncesi’ *“Nokta”*, sayı 39, (1987)], bu çalışmanın Profesör R. Kasaba tarafından esaslı bir tahlile tabi tutulduğunu [bk., ‘Book-Review: A. G. Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması’, *“New Perspectives on Turkey”*, No. 4, (1990), sf. 110-113] işaret etmeliyim. Ayrıca, B. Ayvazoğlu’nun da bu çalışmayı, “önemli eser” [‘Bir Hezarfenin Renkli Dünyası’, *“Türkiye”*, (27. V. 1994)] ve “muhalled” [‘Yozgatlılar’, *“Zaman”*, (16.VIII. 1999)]; İ.Ortaylı’nı tevcihine göre bu eser, “iktisadi düşünce tarihimiz üzerine son zamanlarda etraflı bir kritik getiren kaynak[tır]”, [‘İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı’, (İstanbul, 1999), sf. 236, dn. 12]. S. Orman “kıymetli eser” [Başlangıcından Osmanlı’ya İktisadi Düşüncenin İslâmî Kaynakları’, *“Divan”*, sayı 6, (1999), sf. 46, dn. 48] ve “uzun zaman ve büyük emek ürünü olan”, “kıymetli çalışma” [‘*İktisat, Tarih ve Toplum*’, (İstanbul, 2001), sf. 296, dn. 47]; C. K. Neumann “güzel kitap” [‘*Araç Tarih Amaç Tanzimat*’, (İstanbul, 2000), sf. 11] değerlendirmesinde bulunurken, N.Bostancı’ya göre, “renkli ve zevkli çalışma[dır]”, [‘Cumhuriyetin Felsefi Temelleri’, Y.Halaçoğlu (haz.), *“Türk Ocakları Yıllığı”*, (Ankara, 2000), sf.20, dn.24]; T.Akyol’un “muhteşem eser” [‘Ekonomik?’, *“Milliyet”*, (27. III. 2001)]; O.Çakmak’a göre, “iktisat tarihi ve politikasıyla uğraşan her ferdin okumasını ısrarla tavsiye edebileceğim ...son derece titiz ve güzel bir çalışma” [‘Ahmed Güner Sayar ve Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması’, *LD.*, sayı 21, (2001), sf. 148]; K. Bostancı’nın da “geniş soluklu bir çalışma” [‘Giriş’, Sakızlı Ohannes Paşa, *“Güzel Sanatlar Tarihine Giriş”*, (Ankara, 2005), sf. 14] olarak değerlendirdiklerini de şükranlarımla ifade etmeliyim.

Üçüncü Baskıya Önsöz

“*Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*”nın Ötüken Yayınları arasından yayınlanışının ardından geçen dolu on yıl, biriken malzemenin ana metine taşınmasıyla üçüncü baskı için, kısa da olsa, bir not yazılmasını gerekli kıldı. Bu çalışmaya 1972 yılında başladım. Ağır ve temkinli bir çalışmayı bitirdiğimde yıl, 1986 idi. Dolu onbeş yıla açılan bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın akademik bir teveccühe mazhar olduğunu görmekle bahtiyarım. Bu vesile ile, sadece Taha Akyol üstadımın bu eserin II. baskısı münasebetiyle kaleme aldığı kitap tahlil yazısından şu satırları buraya almaktan kendimi alamadım:

“... Ahmed Güner Sayar’ın ‘*Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*’ adlı muazzam eserinin ikinci baskısı. Benden on temel istense, bu kitabı mutlaka listeye koyardım”¹

İstanbul, Ayazağa
15 Kasım 2009

¹ T.Akyol, “*Kitaplar Arasında*”, (İstanbul, 2002), sf. 31. Ötüken Yayınevi de hazırladığı kitap kataloğunda bu çalışmayı okurlarına şu tek satırla tanıtmıştı: “Alanındaki büyük boşluğu doldurmuş, yeni kapılar açıp ufuklar göstermiş bir eser” [(?), “Ötüken Yayın Kataloğu”, (İstanbul, 2008), sf. 140].

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ ömrünün son devresinde, Tanzimat'tan 1918'e, yeni bir oluşumu mümkün kılacak dinamikleri, kısmen ya da tamamen üretmiş, hatta bunlara pürüzsüz olmayan bir evrim yolunu da açarak varlıklarını sürdürebilmeyi sağlamıştı. Buna göre, birçok bağlam ve noktalarda eskisinden tamamen farklı, ancak birçok bağlam ve noktalarda da eskisinin aynı ve devamı olan ilişki çerçeveleri -- ekonomi (iktisadî hürriyetçilik), politik toplum (demokrasi) ve kurumsal faktörler (İslâm dini, Türk töresi, Avrupaî etkiler) - - Türkiye Cumhuriyeti'nin çatısı altında Türk insanını yeniden inşa ediyorlardı. Ancak, aradan daha kırk yıl bile geçmemişti ki genç Cumhuriyet sancılanmaya başladı. 1960 tarihi ise öncesi ve sonrası ile dikkatleri hâlâ üzerine çekebilecek önemli bir düğümleme noktası oldu. Öncesi ile 1960, Tanzimat'tan bu yana Türk insanının kendi öztarihinde kavuşabileceği ender yapıcı fırsatlarla sivil toplum arayışlarının, kısmen de olsa kendiliğinden, somut ivme kazandığı bir dönemin sonu oldu. 1946--1960 arası bizim insanımıza olması gereken yönde şekil ve biçim vereceği yerde '*homo politicus*'u yarım yamalak bir halde bıraktı, '*homo militarius*'u yeniden sahneye çekti. 1960 sonrasına gelince; bu defa genç Cumhuriyetin hal ve gidişi ile hesaplaşmalarla başlandı. Böylesi bir hesaplaşma, özü gereği, tutarlılık ve bilimsellik davası da güdeceğinden Cumhuriyet öncesi yakın geçmişimize, Osmanlı tarihine duyulan ilgiyi kamçıladi, fikrî--spekülatif çalışmalar için bereketli, fakat o nisbette içersinde birçok metafizik çıkmazlar bulunan bir zeminin de önünü açtı. Ayrıca, bu odak değişikliği, bir tarih felsefesine, ya da tarihin teorisine dayanmayı gerekli kıldığından, bizde 1960 öncesinin bir tabanı olan pehli van tefrikası geleneğini ya da benzeri tarihçilik anlayışını da bozdu. Yayınların 1960'lı yılların hemen başından itibaren giderek artan bir hızda bu istikamette çoğalması, fikrî hayatımız için elbette küçümsenmeyecek bir atılımın ifadesidir. Ancak, unutulmamalıdır ki, Osmanlı gerçeğine yönelik bu neşriyat büyük bir çoğunlukla hem akademik kuluçka dönemini yaşamadılar, hem de şu veya bu yöne kırılmış tek yanlılığın tutsağı olup sert bir determi-

nizme bel bağladılar. Nitekim, bu alelacele yayın dalgası, gene özü gereği, ileriye dönük tahminleriyle tarih-perestliğin (historicism) de kapısını kırdı. Açılan gedikten, ilk önce, bilimsel taassub girdi. Buna rağmen, itiraf etmeliyiz ki, 1960-1980 dönemi ürünlerinin -- kitap, makale, gazete yazıları vb.-- yöntemleri, tahlilleri ve ileriye dönük tahminleri ile tutarlı olsun veya olmasın irfan hayatımızda, sosyal ve insanî bilim alanlarında ayağı yere basmış bir ilgi ile yakın tarihimize bakmayı, ondan hakikatler dermeyi cazip hale getirdiler, tabanda bir ses bıraktılar.

Bu ses, 1980'lerle başlayan ikinci dalga araştırmalarla boğulmaya yüz tuttu. *Evvvela*, ultra-amprisizme açık çalışmalar, bütün gövdesiyle, fikrî-spekülatif eserleri hizaya çekme işinde bir anlamda etkili oldu. Epistemolojik çerçevelerde görülen farklılıklar bile, meselenin bu tarafına eğilmede tereddüt-süzce birleştiler. Arşivlere inmenin zarureti, pozitif tarihinin öze yönelik çalışmaları sonucu bulunduğu bulgular, spekülatif eserlerin dayandığı metodolojik temeli ve hipotetik çerçevelerden hareketle yapılan tahlilleri iyisinden silkeledi. *İkinci olarak*, metodik atif çizgisinden çıkarımlarına kadar katı bir determinizmle (veya acausalité ile) varılan metafizik boyutları kapı dışarı etmek gerekiyordu. Buna göre, sistemi oluşturan her unsur, metodu, hipotetik çerçeveleri, tahlil süreci, testten geçebilmeyi sağlayan şartlar ve veriler, nihayet ileriye dönük tahminlerin önüne ön, sonuna son olmayan reel ile bir çatışmanın olması halinde teorik sistemin kaderi, sual edilmeliydi.¹ *Nihayet*, tarihçilerin geniş bir ufka dağılan çeşitli araştırmalarında hissedilen artış ve işlenebilecek malzeme yığınındaki büyüme, 1980 sonrası araştırmalarını daha şanslı bir konumda tuttu.

Gerçekten de, akan zaman 1980'li yılları da yarılayıp geride bırakınca, artık geriye kırılan ilk yayın dalgasının hırs ve tepkiye açık yanlarını bir nebze olsun törpüleyen çalışmalara şahit olundu. Zira, tutarlı bir bilim felsefesi arayışı artık meyvalarını veriyordu. Fikrî-spekülasyonla açık kalem tecrübesinin katı bir mutlaklıkla (absolutely absolute) doğru olamayacağı, yanlışlanabilirliğin sözkonusu olması, hatta en revaçta olan çalışmaların bile nisbî mutlaklıkla (relatively absolute) ele alınması düşüncesi ağır basıyor, dahası, yanlışlanamayan bu tür çalışmaların bilimsel dogmatizme dönüşeceği fikri artık sosyal bilimciyi etki ve itaati altına alıyordu. Bu bağlamda hiç şüphesiz en sa-

¹ H. Bertkay'ın şu değerlendirmesini bu bağlamda, zikretmeden geçemeyeceğiz: "İnceden inceye okunup eleştirilmeyen bu gibi kitaplar hakkında, kişilerin tercihlerine göre belirlenen kabataslak 'hüküm'lerle yetinilmesi ve bunların fazla kurcalanmaksızın nesilden nesile devredilmesi, bizce bilim ve fikir hayatımızın başlıca zaaflarından birini, belki birincisini oluşturmaktadır" [*Kabileden Feodalizme*", (İstanbul, 1983), sf. 356, dn. 44 (vurgu: özgün)]. Bertkay, birazdan görülebileceği gibi, açıktan açığa Poppergil bilim felsefesinin kriterini sosyal bilimler için savunmuyor, fakat bir yanlışlanabilirlik anlayışını da ihmal etmiyor [*ibid.*, s. 280]. Yordamlama ile ulaştığımız zannettiğimiz bu anlayış, gene kendisinin ultra-amprisizme karşı çıkışıyla bozulmayacaktır [cf. H. Bertkay, 'Marxizmden Beslenen ve Marxizmi Besleyen Bir Ortaçağ Tarihçiliği', *TT.*, no. 34, (1986), sf. 56]

mimi ve sıcak vurguyu Profesör S. Divitçioğlu'nda buldum. Tâzimlerimle zikrediyorum:

"... Türk toplum bilimlerinde özellikle konumuzu ilgilendiren alanlarda onbeş yıldır büyük gelişmeler oldu. Şu anda, Osmanlı-Türk toplumunu anlamak için yapılan bilimsel çalışmaların küçük bir kitaplığı dolduracak cesamete eriştiğini görebiliriz. Fakat bu eserlerin hiçbirinin (benimki de dahil) içeriği, kapsamı ve yöntemi bakımından tartışsız bir kuram sunduğu ileri sürülemez. Bu doğaldır. Bir kuramın bilim niteliğini alabilmesi için onun çürütülebilirliği gereklidir. Hem doğa, hem toplum bilimlerinde çürütülemeyen ya da yanlışlanamayan bir kuram bilim olma niteliğini yitirir. Din olur, dogma olur, zanaat olur"²

Bu yürek ferahlığını Karl Popper'in bilim felsefesi sağlamaktaydı. Ancak, fikrî karmaşıklığa doğru koşuşun daha ilk senelerinde, 1964'de, Popper, Mete Tunçay tarafından bilim ve düşünce iklimimize getirilmişti. Fakat neden Profesör Tunçay'ın atılımı bir kenarda kaldı da, ille zamanın 1980'lere doğru çekilmesini bekledik? Norm-reel çatışmasında, reelin acil ve sürekli çözüm bekleyen sorunları, akademik dikkatleri "norm"un iki kompartımanlı ilişki dünyasından pozitif olanı göz ardı etti. Bütün kalem oynatmaları, biraz hovardaca ve o nisbette dikkatsizce, normatif kompartımana yığılmaları zorunlu kılmaktaydı. Elbette, pozitif verilerle beslenmeyen siyasaların reel karşısında bir zaman gelip de çökmeyeceğini kimse söyleyemez. Nitekim de öyle oldu. 1980'lerle, hiç olmadı, bir pozitif-normatif çatışmasının varlığı ortaya çıktı. Siyasalara kaynaklık edecek pozitif verilerin kuvvetlenebilmesi ise ancak bilimsel araştırmanın mantığı ile olur. Bu kaynağın ultra-amprisizim ile pozitif tarihçilikten başka cevheri bulunmamaktadır. Her türlü siyasetin, filozofinin, tazyik ve telkinlerin, dilek ve ricaların kapısından geri çevrildiği bu kaynak, insanoğlunun bilimsel uğraşısında döktüğü terle dolmaktadır. Her ilave terin fikrî cevhere dönüşebilmesi için mutlaka deneylenebilirlik--yanlışlanabilirlik sınavını vermesi gereklidir. Biz, kendi entellektüel iklimimizde, böylesi bir teri dökemediğimiz için akademik anarşinin başlaması gayet doğaldı. Belki, 1980'lerle, benzer malzeme yığımına giren, yöntemden kapsamına ve teorik çıkarımlarına kadar, araştırmanın her safhasında birbirinden farklı tarih filozofilerinden hareket eden fikrî--spekülatif eserler hakiki çehrelerini kazandılar. Zira, Marxist filozofiden hareketle, değişik çerçevelere ulaşmak kadar, en azından Weber'in tezinin ülkemiz tarihi gerçeğinde sınanması, artık entellektüellerimiz için pek öyle suyuna tirit fikrî bir miras değildir. Ayağını sağlam zemine basmada pozitif tarihçi verilerine ulaşan Osmanlı gerçeğine yönelik araştırmacı, üzerine eğildiği konunun aydınlığa çıkarılmasında veya bu konunun bir başka cihetten de kuşatılabilmesi imkânına Webergil adese ile de kavuşabilecekti. Fikrî--spekülyasyona açılma-

² "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu", (Kırklareli, 1981), sf. 7.

da Max Weber'in fikirler fidanlığımızdaki (belki seramızdaki) yerini alması gerçeğini birazdan tekrar sorul edeceğiz.

1960'lardan günümüze, Osmanlı gerçeğini kuşatmak isteyen spekülasyona açık çalışmalara kaynaklık etmiş malzemenin önemli bir kısmının toplanması, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Ziya Gökalp'ten aldığı ışığı sürdüren M. Fuad Köprülü, İslâm-öncesi Türk tarihini Osmanlı dönemine bağlayan zaman çizgisini büyük ustalıkla verdiği eserleriyle kapatmaya çalıştı. Hatta, bazı araştırmaları ile de, Osmanlı tarihine nüfuz etti. Fakat daha önemlisi, Köprülü'nün tez direktiflerinden hareket eden öğrencileri, çalışmalarlarıyla Osmanlı dünyasına açıldılar. Köprülü, onlar için sadece temalar tesbit etmedi, onlara metod verdi, kaynaklar gösterdi, hatta bir temadan hareketle alakalı hipotetik çerçeveler sundu. Osmanlı gerçeğine çekilen öğrencileri sosyal, ekonomik, edebiyat tarihine, manevî alemine (mezhep ve tarikatlar) hatta Osmanlı tarihinde vakanüvislik geleneğinin bazı ürünlerinin bulunup tanıtılmasında değerli eserler verdiler. Zımnî olarak, bu çalışmalarla Türk tarihinin bütünlüğüne, Osmanlıyı Cumhuriyet'e bağlamada sağlam köprülerin atıldığına şüphe yoktur. Ömer Lütfi Barkan, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Nihat Sami Banarlı çalışmalarlarıyla Köprülü'nün etrafında adeta kenetlendiler. Pertev Naili Boratav, Rıfki Melul Meriç, Tayyib Gökbilgin, Feyziye Abdullah Tansel, Osman Turan ve Halil İnalıcık da Köprülü mektebine mensuptular. Öte yandan, yukarıda sözünü ettiğim tarihî kopukluğun (historical brake) inşasında, Yahya Kemal Beyatlı bir tarihçi, hatta bir tarih filozofu olarak şayan-ı hayret tesbitlerinde bulundu (Dikkatli okuyucu onun bu yanına, bu naçiz çalışmamızı tetkik ederken, farkına varacaktır). Yahya Kemal'in problematiği sadık öğrencisi Ahmed Hamdi Tanpınar tarafından sistemden çok sezginin şekillendirdiği bir bakış açısıyla ele alındı. Doğu--Batı ikilemi içersinde her iki cihette dengeleri bozmadan sentetik bir yapıya geçme, Tanpınar'ın bıraktığı ses oldu. İleri sürdüğü bir dizi tesbitler ve sunduğu ipuçları ile Tanpınar, bir ara, daha çok 1970'li yılların bocalaması içersinde, entelektüel mayalanmaya fırsat veriyse de soluğu diriltici olamadı. Bu meyanda bir başka gurub, diğerleri gibi, sessiz ve iddiasız, mahfiyekâr ve bunalımsız, çalışmalarını ivazsız garazsız yürütüyordu. Bu grubun mensupları, İsmail Fenni Ertuğrul'un felsefede adımıladığı yolda, mistisizmle pozitivizmi kaynaştırıp bu ruhla spekülâtif yanlarını bileylediler. Ancak, birinci el kaynaklara uzanmanın zaruretini hiçbir zaman reddetmediler. Hatta, bu yolun da öncüleri oldular. Dahası, ultra-amprisit yanları ile fikrî-spekülâtif yanları arasında sağlıklı bir hudut çizgisi çektiler. Muallim Cevdet (İnançalp), Osman Nuri Ergin ve Ahmed Süheyl Ünver'in geniş bir alana yayılan ilgi odaklıkları pozitif tarihçiliklerinden bugün hâlâ istifade edilen eserleriyle, spekülâtif tasarrufları içiçedirler. Bu zevatın daha ziyade, Osmanlı insanının dolaştığı manevi iklimi anlamamızda değerli kat-

kıları oldu.³ Gurup oluşturmadan kendi başlarına çalışanlar da çoktu. Sözgelimi, İbnülemin Mahmud Kemal (İnal) ile Mehmed Zeki Pakalın, tabii bu arada isimleri zikredilemeyecek kadar çok tarihçilerimizin himmet ve gayreti ile pozitif veriler bir çığ gibi büyüyordu.

İşte, böylesi bir gidiş içerisinde, pozitif-tarihçi geleneğinin yanbaşında, fikrî-spekülatif gerçeğin somutlaştırılmasına da geçildi. Kısa soluklu, ürkek Marxistik kalem oynatışlar, epistemolojik çerçeveleri itibariyle, Marx'ın düşünce zenginliğini zayıf çizgileriyle aktarıyorlardı. Ağırlık, normun iktisat siyasası üzerine verilmekteydi. 1930'larla somutlaşmaya başlayan bu kervana, Marx-Pareto karışımı garip bir havayı, Sombart anlayışı ile telife kalkışan bir gurup katıldı. Bu gurup yazılarıyla bu garip ittifakı, ya da evliliği, iktisadi hürriyetçilik içinde yol alan ekonomiye korumacılık çizgisinde emir ve komuta vermek için kullandılar. Fikrî cevherin bu saçma bileşimi normatif dengelerin yeniden inşaasını gütmekteydi. Şartlar değişince, bu fikrî kaynak da çözülmüştü. Yalnız, bu yanlış evlilik 1960'lı yılların hemen sonrasındaki bazı spekülasyonlara da kaynaklık edecektir.

Zayıf Marxistik kalem tecrübeleri bir yanda, öte yanda güçlü fakat garip fikrî karışım içerisinde normun dünyası reelin dünü, bugünü ve yarınını açıklamada (ya da anlamada) ve tahminde hakettiği çizgilerine Türk düşüncesinde kavuşmamıştı. Kaldı ki reelin hakiki yüzü bu çizgilerde hangileriyle uyum sağlayacağı ancak norm dünyasını nisbî mutlaklıkla kurmuş bilimsel araştırmalarla ortaya çıkacaktı. Bu hava içerisinde metadolojik bir varyant genç bir bilim adamımızın düşünce dünyasını etki ve itaati altına almaya başlıyordu. Bir burjuva Marx olan Max Weber'in inşa ettiği norm dünyasının Türk tarihine sistemli bir şekilde uygulanmasının öncüsü Sabri Fehmi Ülgener'dir. Ülgener zihniyet araştırmalarına 1935'de başladı,⁴ üzerine samimi ve sıcak bir alaka ile titredigi bu yöndeki çalışmalarını vefatına kadar aralıksız devam ettirdi.

Profesör Ülgener şah-eseri (magnum opus) olan "*İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*"ni 1951'de yayınladıktan hemen sonra,yakın

³ Cf. A. G. Sayar, "Osman Nuri Ergin ve Çağdaş Türk Düşüncesindeki Yeri", "İÜSBFD."II, (1984), sf. 252-254 ve 'Ord. Prof. Dr. Ahmed Süheyl Ünver'in Çağdaş Türk Düşüncesindeki Yeri', E. K. Unat (yay.), "Ord. Prof. Dr. Ahmed Süheyl Ünver (1898-1986)", (İstanbul, 1986), sf. 51-57.

⁴ Profesör Ülgener'in Webergil iklimle tanışmasını bir yazımda dile getirmiştim [cf. 'Ülgener'in Bıraktığı Miras', "İÜİFM. Ülgener'e Armağan", cilt 43, (1984-1985), sf. 27-34. Genç Ülgener, bu işe bütün akademik dikkatiyle nüfuzunun hemen başında, 1935 senesinde, Fuad Köprülü'ye ziyaret eder. Ona, üzerine eğildiği konuyu açar. Ülgener hocam anlatmıştı: Köprülü, Marx ve Weber'in düşünce çizgilerini anlatır ve ustalıkla her iki düşünürün sistemlerini karşılaştırır. Bir edebiyat tarihçisinin bu vukufunu, genç Ülgener hayret ve şaşkınlıkla izler. Weber'in Köprülü'ye etkisini bir yazısında üstü örtük de olsa görür gibiyiz [cf. "Köprülü'den Seçmeler", (İstanbul, 1972), sf. 132]. Ancak, bu etki Durkheim - Gökâlç çizgisiyle de, Köprülü'ye ulaşmış olabilir.

akademik dostu Profesör Ö. L. Barkan bu kitap üzerine bir tanıtma yazısını kaleme almıştı. Barkan, tıpkı bir pergelin iki ayağından birini, sabit olanı, sert bir zemine basmanın zaruretini, bundan kıl ucu taviz vermeden, kendi pozitif tarihçiliğini Ülgener'in kaygan bir zeminde yapılan tarihî-sosyolojik araştırmasına karşı savunuyor ve onun “pozitif tarih telakkilerine hayli yabancı kalan sahalarda” kalem oynattığını ileri sürüyordu.⁵ Fakat gene de Barkan, bu defa pergelin hareketli ayağını kendi ölçülerine göre merkezden uzağa azami dikkat ile açıyor ve Ülgener'in eserinin “takdire şayan bir ihtiyat ve ilmî tahlil zihniyeti ile” yazıldığını teslim ediyordu.⁶ Esasen Ülgener, zihniyet araştırmalarında uzanabildiği malzemeyi kullanmada, hiçbir vakit aceleci olmadı, dikkatini arka plana atmadı. Bilakis, o bu yolun tehlikeli ve kifa-yetsiz olduğunun farkındaydı. Buna rağmen, onun bu eserine Barkan gibi ultra-amprisist bir tarihçi, bir başka vesile ile, Ülgener'den “öğrenmiş bulunuyorduk” kaydını düşürüyordu.⁷ Bu alıntının önemi, aslında, Barkan'ın ikilemi içinde kalarak, Ülgener'in yanlış genellemelere açık sosyolog yanı ile pozitif tarihçi kimliğinin her yerde çakıştığı anlamına gelmemesidir. Ülgener, haddizatında, fikrî-spekülatif kimliği içersinde pozitif tarihçiden çok, tarih filozoflarına, Weber'in yanbaşında Marx'a, daha yakındır. Öte yandan, Profesör H. İnalçık da ultra-amprisizmi şu sözlerle savunuyordu:

“... Arşivlerdeki araştırmaların şimdiden verdiği neticeler, bugün 14. ve 15. asır Osmanlı tarihi üzerine oldukça kuvvetli bir ışık salmaktadır. Bu yeni kaynaklarla çalışmaya başladığımız zaman, yalnız 15. asır menakıbnamelerinin değil, 19. ve 20. asır tarihçisinin verdiği tarihlerin dahi, bazan hakikate ne kadar yabancı kaldığı görülmektedir. Bizzat, edebî-tarihî rivayetlerin de bu yeni ışık altında daha sarıh mânâlar kazandığına şahit olmaktadır.”⁸

Muhtemelen kafamda bu eleştirel çerçeve ile İnalçık'ın Ülgener'i hedef aldığını zannedirdim. Kendileriyle bir görüşmemde İnalçık, bu zannımın tam aksine, Ülgener'i doğrulayan tesbitlere ulaştığını ve bunları ‘Capital Formation in the Ottoman Empire’ başlıklı yazısında işlediğini söyledi. Bu dahi gösteriyor ki, Ülgener spekülatif alanın pozitif tarihçiliğe yakın bölgelerinde, sınır boylarından, dünü bugünün içinde seyrederken, özeli genel için gıpta ile bakacağımız bir ustalıkla kullanıyordu.

Aslında, burada üzerinde durduğumuz nokta, Ülgener'in pozitif tarihçi kimliğinin yabana atılmayacak kadar başarılı olduğunu sergilemek değildir.

⁵ ‘Kitap Tahlili’, “*İÜİFM*”, XII/3-4. (1951), sf. 172.

⁶ *Ibid.*, sf. 166.

⁷ ‘Edirne Askerî Kıssamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)’, “*TTK. Belgeler*”, III/5-6. (1966). sf. 57 ve dn. 51. Ülgener'in “*Tarihte Darlık Buhranları*”, (İstanbul, 1951), başlıklı eseri de tarihî-teorik bir çalışmadır ve bu bağlamdaki önemini hâlâ korumaktadır.

⁸ “*Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*”, I, (Ankara, 1954), s. IX.

Fakat, bundan dişe dokunur bir mesafe ötede, onun tarih filozofluğu yanındır. Aynı yolu kullananlara bakınca, bunlardan pek azının Ülgener gibi akademik teccüss ve ihtiyatla pozitif ve spekülâtif alanların sınır boylarında dolaşp, zamanı yekpare bir bütüne indirgeyip harmanladığını görüyoruz. Hayatın akışkanlığı içersinde, dünden bugüne, pozitif tarihçi geleneğinin mahsullerini insan vücudundan alınmış kemik parçalarına benzediğini kabul edelim. Tutarlı bir iskeletin inşaaı için neye muhtaç olduğumuzu unuttuktan, (kemik parçalarından bir iskeletin inşaaı için elde mevcutların yeterliliği ileri sürülebilir mi? Ya da bizatihi bugünün içinde bu iskelete ait parçalar var mı?) bu amelîyenin sadece fikrî-spekülâtif eser sahiplerince yapılacağı bir gerçektir. Böylesi bir maharetin belli bir norma çengel atmış akademik tevekkülle elde edilemeyeceği de su götürmez. Zira, emir ve komuta reelin kendisindedir. Sosyal bilimci için asıl hüner, norm-reel çatışmasına pek imkân vermiyen bir dengeyi inşa edebilmesindedir. Dolayısıyla, üç-beş testi, çanak kırığından yola çıkarak insanoğlunun erken dönemlerdeki sosyo-ekonomik gerçeğini kuşatırken, ultra-amprisizme sahip çıkılmasını anlıyorum. Fakat, daha berilere bizim gerçeğimize, Osmanlı tarihine varılınca, ultra-amprisizme dayalı bulgulara dudak büküldüğüne, ya da “determine edilmiş [bu] gidiş”in bir mümin sıcaklığıyla, fakat yer yer kıskanılacak bir eredüsyonla, elde ettiği bulguların sadece kategorik maddi havalanma için kullanıldığına şahit oluyoruz. Aslında, eldeki verilerle iskeletin inşaaı gerçekleşse bile, bu amelîye sonucu somut gerçeği gerçek çizgileri ile kuşatmış sayılamayız. Bazı pozitif tarihçilerimizin (bizde, Harîrîzade Kemaleddin, Hüseyin Vassaf, Ebu Rıdvân Sadık Vicdanî, Mehmed Ali Aynî, Bursalı Mehmed Tahir Bey, Muallim Cevdet İnançalp, Osman Nuri Ergin, Mehmed Fuad Köprülü, ahmed Süheyl Ünver, Abdülbaki Gölpınarlı) üzerine gittikleri fakat sentetik bir yapı ortaya koymaktan çok malzeme topladıkları bir ilgi alanının var olduğunu biliyoruz. Buna göre, tarihin herhangi bir durak yeri için somutlaşmış olursa olsun, insan(lar)ın bir ruh ikliminde, inançların güdümünde de yol aldığını gösterir çalışmalar da, başka bir bakış açısıyla, reele nüfuz edebilmede sosyal bilimcinin önünü aydınlatmaktadır. Böylelikle, hiç olmadı, bu noktada silik de olsa, inançların çıkarları etkileyebildiği bir ilişki çerçevesinin yardımıyla, bir gerçeğin kapısı vurulabilmektedir. Bu etkileşim sonucu tekyanlılığın, manevî amillerin, belirleyiciliğine kırılmış çizgilerinden hareketle, ortaya tutarlı tablolar konulabilir. Yalnız bu tablolar, maddî unsurların resmediciliği yanında sönük kalabilir. Buna da sebep, bütün zamanlar için meselenin bu yanını donatacak yeterli verilerin yazıya ve hesaba pek dökülemeyişinden kaynaklanıyor. Ancak, çözülmesi gereken düğüm şudur: Neden bir bakış açısıyla inançlar (din), çıkarlar (ekonomi) karşısında, tıpkı bir arabanın arka tekerlekleri gibi, ele alınır? Ya da, bir başka bakış açısıyla, inançlardaki değişmeler, gecikmeli de olsa ‘mutlaka’ çıkarları etki ve itaati altına almaktadır? İşte, ülkemizin son yirmibeş yıllık sosyal bilimler sahasın-

da, düne dönük arayışlarımızda, ayakların bastığı zemin bunlardır. İleriye dönük çıkarımlara da, bunlar kaynaklık etmektedir. Ayaklardan her ikisinin de üzerinde olduğu düzlemi, çileli ve meşakkatli bir yolu ihtiyar etmeden, sadece spekülasyon belirliorsa, ileriye dönük tahminlerin pek sağlıklı olacağı iddia edilemez.

*

* *

Sözü, bizim bu çalışmamıza getirecek olursak; bu araştırmanın esasta odaklaşması gereken saha, iktisadî düşünce tarihi idi. Modern iktisat düşüncesinin Klasik (Marxist iktisatı da bunun içinde ele alıyoruz) ve Neoklasik varyantlarının bir yayılma teorisinin ışığında ülkemizin fikirler fidanlığına girişi ve orada bir temel kazanmasının araştırılmasını amaçlamıştık. Pek haklı olarak, modern iktisat düşüncesinin Osmanlı Türkiyesine akışından çok evvel, bir Osmanlı normatif iktisat mantığı vardı ve bunu da pozitif bir düzlemin verileri besliyordu. Normatif dengelerin değişen reel karşısında uflanması, onu kuşatacak daha kapsamlı ve kalıcı iktisat politikalarını zorunlu kılmaktaydı. Pozitif düzlem bu gidişe ayak uyduramadı. Neticede, 18. yüzyıl sonlarından itibaren giderek hızlanan bir süreç içerisinde Osmanlı iktisat düşüncesinde çağdaşlaşma kaçınılmaz oldu. İşte bu nedenle sadece modern iktisat düşüncesinin Türkiye'ye girişi ve yayılışı bizi meselenin dip-köklerini aramaya itti. Kadîm Osmanlı iktisat düşüncesini ayakta tutan dengelerle, çağdaş standartlara varılamayacağına araştırılması, yöntemi ve kapsamı itibarıyla apayrı bir bölüm teşkil etti. Bir Osmanlı iktisadî ve sosyal tarihinin derli toplu olarak yazılamayışı, iktisadî düşünce tarihinin iktisat tarihiyle tescisi zorunlu bağların atılmasına engel oldu. Bu haliyle, iktisadî analiz tarihinin pozitif kanadından kopup fikrî-spekülatif düzlem içerisinde, hatalarımızla birlikte, yer aldık. Klasik dönemden, aşağı yukarı Tanzimat'a kadar, Osmanlı yazınında mektup, hatıra, seyahatname, sohbetname tarzındaki eserlerin pek olmayışı, birçok bağlamda, spekülasyon kapısının zorlanmasına, yer yer hipotetik çerçevelere sığınmaya bizi mecbur bıraktı.

Batı kaynaklı iktisadî fikirlerin Osmanlı düşüncesiyle teması, girişi, kabul bulması ve bir tabana doğru süzülmesi için gerekli kanalları temini sorununun araştırılması ve zaman içerisinde görülebilecek muhtemel değişmelerin izlenebilmesini üç esas öbekçik içerisinde ele almak gerekiyor. Bunlar: a) kanun yapma (tedvin), b) eğitim ve öğretim (tedris), c) iktisadî fikirlerin ışığında soyutta ve somutta kilitlenen sorunlara çıkış yolu arama (tetkik). İlk önce, tedvin--tedris--tetkik ilişki ağından yola çıkarak, Osmanlı kadîm ekonomik çerçevesini ele aldık. Bu dönem için ortaya çıkan tablonun kendine has görünümü, iç ve dış şoklarla bozulmaya yüz tutunca, dengenin yeniden kurulması için pozitif dünyayı besleyen kaynaklara inmek yerine, sürekli eski alet-

lerle yeni sorunların üstesinden gelinmeyeceği gerçeği sahipsiz kaldı. Oysa, Tanzimatlı yıllarda, Osmanlı devlet adamları ve aydını modern iktisat felsefesine, bir anlamda, bir çöl kuraklığı içerisinde sahip çıkışı, eski ile yeni arasında müsbet farkı göstermek kadar, iktisadın pozitif dünyasını ratio ile ayakta tutmak gereğinin de ifadesidir. Burada, kopyacılığa dayalı adaptasyon ve somuttaki düşümlenmelerden kurtulmanın getirdiği bir tabaka kaldırılınca, serbest ve hür akla duyulan susuzluk ortaya çıkacaktır. Tedvin, tedris ve tetkik'ten herbirinde, bu farklı fikrî tabakalaşmayı görmek mümkündür. Ancak bizim ağırlıklı olarak 'tetkik'te karar kılmamız, 'tedvin' ve 'tedris'e de atıflar yapmamıza engel olmadı. Konunun önemi ve enginliği, bu boyutlarla uzun boylu yoğunluy gerektiriyor.

Çalışmamızın Tanzimat'tan 1880'e kadar olan bölümünde modern iktisat düşüncesine ait somut ürünlere rastlanılmaktadır. Buna göre, sağlam bir zemin kazanan Klasik iktisat düşüncesinin pozitif dünyasının ve iktisat politikalarının hangi temsilcileriyle ülkemize girişine ayrı bir özen gösterdik. Sayıca az Osmanlı entellektüeline iktisadın ciddî bir uğraş olarak kendini kabul ettirmesi, bu zevatin iktisat dışındaki eserlerine de müracaatımızı zorunlu kıldı. Bunları kusursuzca yerine getirdiğimizi söyleyemeyiz. Ancak, ulaşılabilen kaynaklarda tesbit edilen fikrî koordinatların, gazetelerde çıkan yazılarıyla, kenarda köşede kalmış tarih, edebiyat, siyaset risalelerine saçılmış iktisadi mülahazaların gün ışığına çıkması halinde bile, genel çizgilerini sergileyebileceğimiz tabloda bir kaymanın olmayacağı inancındayız.

Son olarak yöntemle ilgili iki ana soruna bir parça aydınlık getirmek gerekiyor:

a. Türkiye'ye Klasik iktisat düşüncesinin girişi, bir anlamda, neden Osmanlı somut iktisadi gerçeğinin bu düşüncenin dışında yol aldığı araştırılması demektir. Buna göre, iktisadın Osmanlı düşüncesinde bir bilgi üretim süreci içindeki yerini alamamış oluşu, Osmanlı insanının dimağına nüfuz etmemizi gerekli kıldı. Bunun için de, Weber-Ülgener adesesini teklifsizce kullandık. Sadece, din ile iktisat arasındaki mevcut etkileşim ağında neden-sonuç olmayan boyutun (acausalité) nisbî mutlak önemini vurguladık. Bu meyanda, gerek iktisadın ve gerekse İslâmiyetin yapıdan bağımsız kısımlarına dikkatleri çektik. Ortaya çıkan tablo şu idi: İktisat bilgisi üretmeyen ve rasyonel bir ekonomik hayata geçişin önüne esaslı bazı engeller çıkaran bir zihniyet dünyasıyla karşı karşıya idik. Bu ise, aynı zamanda, İslâmiyetin iktisat ahlâkını esas alan normlarla Osmanlı iktisat zihniyetinin çarpışması demektir.⁹

⁹ Osmanlı iktisat ahlâkının kaynakları, İslâmiyetin *norm* dünyasıdır. Burada önemli olan, Osmanlı gerçeğinde iktisat zihniyetinin (veya iktisat ideolojisinin) pekişmesinde Türk ahlâkı ve mutasavvıflarının, hatta tarihçilerinin ve devlet adamlarının hisselerinin ne olduğunun araştırılmasıdır. Aslında, odaklar arası çatışma (gerek ahlâk ve zihniyet --veya ideoloji-- ile

b. Batı çıkışlı iktisadî fikirlerin Osmanlı düşüncesindeki örneklerinin, telif ve tercüme eserlerin, iç iskeletinin (*norm*'un pozitif iktisat ve iktisat politikaları kompartımanlarının) nasıl bir muhteva ile yüklü olduğunun araştırılmasını farklı bir yöntem ile çözümlenmeye çalıştık. Weber--Ülgener'in anlamaya (*verstehen*) dayalı tarihî (historical) yöntemi yerine bu defa Popper-Hutchison'un izaha (*explanation*) dayalı tarihî boyutu dışlayan (ahistorical) yanlışlanabilirliğe açık anti-pozitivist yöntemini esas aldık. Ele aldığımız zaman kesitinin 1880'lerle kesilmesi, Klasisizmden Neoklasisizme geçişte, Poppergil deneylenebilirlik--yanlışlanabilirlik kıstasının iktisadî düşünce tarihinde işlerliğinin gösterilmesine bizim çalışmamız imkân vermedi. Zira, 1870 subjektivist ihtilalinin Türkiye'ye belli bir gecikme ile girmesi gayet normaldi. Ancak, 1880'lerle bir yandan Sultan II. Abdülhamid faktörünün iktisat düşüncesini yaşatan bazı odakları bozması, öte yandan, Marjinalizmin ülkemizde var olan entelektüel uyumsuzluğun birden dağıtamıyacağını da düşünmemizi gerektiriyor. Buna göre, söz konusu fikrî kopukluk kaçınılmaz olarak büyüyecek, makas giderek daha da açılacaktı. Fikrî ve siyasî ortamın Marjinalist düşünceye yataklık yapamayışı, sıcaklığını daha çok iktisat politikalarının şu veya bu istikametlerine çekti. Dolayısıyla, Sultan II. Abdülhamid dönemi aydını siyasî düşünceye açık bir kuluçka dönemine girdi. Neticede, Popper--Hutchison adesesinin çalıştığını gösterir eserler üretilmedi. Esasen, Marjinalizme ait fikrî boşluk ülkemizde 1940'lara kadar doldurulamamıştı. Bu defa, 1940'larla, boşluğun sistemli ve bilinçli bir şekilde kapatılması, bir yabancı akademisyen tarafından gerçekleştirilecekti. Türkiye'ye ilk sistematik Marjinalist fikirler, Walras--Pareto--Panteleoni--Barone geleneğinin son temsilcisi olan Umberto Ricci tarafından getirilmiştir.

zihniyet ve ideoloji arasında) bu zevatın katkılarının neler olduğunu bilmek ve sözcelimi şu sorulara cevaplar aramak gerekiyor: Sultan II. Murad devri hukukî muhitinin önde gelen mensuplarından Fazlullah Efendi'nin gazâ politikasını savunması, ya da 15. yüzyıl ahlakçılarından Durmuşoğlu Hüseyin'in gazâ malını ticarî kazancın üzerinde tutması iktisadî zihniyeti mi yoksa askerî ideolojinin sesini mi yansıtmaktadır? Benzer şekilde, Kınalızade Ali Efendi'nin, ya da Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'nin ticarî amaçlar uğruna uzak yerlere gitmeyi, denize açılmayı doğru bulmamaları bir devrin (16. yüzyıl ikinci yarısının) zihniyetinin aynası mıdır? Bu görüşler, İslâmî iktisat normlarıyla, ya da modern iktisat politikalarıyla neden ters düşmektedirler? (Çalışmamızın ikinci bölümünde bu sorulara cevaplar aramaya çalıştık).